

CARTAGO VERSUS ROMA. EL CURS INFERIOR DE L'EBRE DURANT LA SEGONA GUERRA PÚNICA

JORDI DILOLI FONS
Secció d'Arqueologia del CERE.
Professor URV

INTRODUCCIÓ. LA GUERRA DINS LA CULTURA IBÈRICA

El tractament que s'ha fet de la guerra dins de la cultura ibèrica ha variat segons els investigadors que hi han aprofundit, malgrat que ha estat reconegut sovint el caràcter combatiu dels habitants de la franja mediterrània on s'ubicaven territorialment els principals pobles ibèrics. Els autors clàssics ens han descrit en les seves obres la importància que tenien els fets d'armes per als ibers, i han coincidint en la vàlua que atorgaven a l'armament, que era un símbol d'estatus i de llibertat. Tanmateix, no s'ha de magnificar aquest entre els altres trets definitoris de la societat ibèrica, ja que si bé els autors grecs i llatins, quasi sempre estranys al món ibèric, ens presenten els ibers com una societat extremadament bel·licosa, no ho eren més que altres pobles que van conviure amb ells al Mediterrani en el mateix temps, en què la possessió d'armament conformava un índex d'estatus més que una indicació de violència, tal i com ho demostra el fet que en algunes tombes ibèriques on s'ha pogut determinar el sexe del difunt, part dels millors armaments s'associaven a enterraments femenins. Això no obvia, però, que la societat ibèrica tingués una noblesa guerrera i aficionada a la caça, tal i com ho demostren elements pictòrics i escultòrics recuperats sobretot al llevant i al sud peninsular, i que igual que en altres cultures mediterrànies contemporànies, la guerra era un altre negoci en molts casos ben lucratiu; fet evidenciat per la circumstància constatada que ens mostra els ibers lluitant al Mediterrani en conflictes que els eren ben aliens, com a mercenaris dels cartaginesos (segle v a.n.e.), o a les guerres del Peloponès, durant els segles v i iv a.n.e.;¹ i es professionalitzà encara més a partir del segle III a.n.e., quan el seu paper, cada cop més decisiu en el resultat dels conflictes en què intervenen —com pot ser el cas de la batalla de Cannae—, es veu ampliat en convertir-se en aliats militars de cartaginesos i romans i formar unitats completes com a tals.

Respecte a la panòplia ofensiva/defensiva ibèrica, gràcies a l'arqueologia s'han pogut recuperar algunes de les principals armes emprades per aquests pobles peninsulars, sobretot en tombes, ja que els habitants de l'antiga Ibèria s'enterraven amb les seves pertinences més preuades, entre les quals hi havia les armes. Una altra informació l'han proporcionat les pintures sobre ceràmica i l'estatuària; d'aquesta manera s'ha pogut reconstruir en gran mesura la imatge del guerrer ibèric. És així que sabem com durant el segle v a.n.e. la indumentària militar va sofrir una evolució, ja que en un primer moment els nobles ibèrics portaven una llança llarga amb punta de ferro i virolla, ideal per poder-la utilitzar malgrat que es trenqués; en alguns casos, un altre tipus de llança més curta, tota metàl·lica, el *soliferreum*, punyal i espasa; la coneguda i temuda *falcata*, espasa corba de doble fil amb punta; escut, rodó (*caetra*) o rectangular, amb els angles arrodonits, i, també per a la defensa, casc, cuirassa (rodona, lligada al pit) i *grebes* o gamberes, mentre que a partir del segle iv a.n.e. el *soliferreum* es generalitza encara més i desapareix, o almenys així sembla que es desprèn de la recerca arqueològica, l'armament defensiu de bronze. S'ha de destacar també l'ús d'arcs i fletxes o de la fona, i ressaltar el paper dels foners baleàrics en diversos conflictes bèl·lics (fig. 1).

Fig. 1. Als dibuixos de la il·lustració, emprats originalment com a part dels elements decoratius de diversos recipients ceràmics provinents de l'àrea lleuantina (Llíria), apareix representat perfectament l'armament utilitzat pels guerrers ibèrics: llances, arcs, espases (falcata), escuts, etc., així com part del seu abillament habitual

Pel que fa a la guerra en si, la informació que tenim és certament reduïda i a la vegada molt parcial, ja que prové sobretot dels últims temps de la cultura ibèrica, i ens la proporcionen —com ja hem dit abans— els autors grecs i romans que van escriure als voltants del canvi d'era sobre la península Ibèrica, persones alienes als pobles ibers. Tanmateix, hem de pensar en una població capaç de constituir exèrcits formats per infanteria i cavalleria, tal i com s'extreu sobretot de la intervenció de diferents ètnies ibèriques a la Segona Guerra Púnica. Anteriorment a aquest fet, i tenint en compte la relativa tranquil·litat dels segles v, iv i gairebé tot el iii a.n.e. a l'àrea ibèrica, hem de pensar que els principals combats respondrien a lluites internes, expedicions de saqueig i conquesta parcial, on els guerrers, possiblement nobles, lligats a un senyor principal mitjançant algun tipus de clientelisme, formarien el nucli

de l'exèrcit, fet que explicaria l'interès per cercar llocs situats estratègicament per bastir els seus assentaments, que en la major part de casos complementaven les seves defenses mitjançant construccions arquitectòniques molt complexes que incloïen muralles, torres, bastions i altres elements poliercètics a imitació de les principals ciutats gregues i cartagineses del Mediterrani.

ELS IBERS I LA GUERRA AL CURS INFERIOR DE L'EBRE

L'àmbit territorial en el qual centrem aquest estudi inclou l'espai que abasta la conca del riu Ebre des de Mequinensa fins a la desembocadura, avui més avançada que en època ibèrica, incorporant-hi també el nord de Castelló; amb la qual cosa es conforma una gran regió que —segons els autors clàssics— fou habitada durant l'època ibèrica per l'ètnia ilercona.² D'aquest poble, del qual fins ara no en tenim mostres estatuàries o restes de ceràmiques amb decoració antropomorfa, els únics elements arqueològics que ens han aportat informació sobre la seva participació en accions bèl·liques han estat els aixovars recuperats en les necròpolis excavades a l'entorn de la desembocadura del riu i al Baix Maestrat: Mas de Mussols, a l'Aldea (Baix Ebre); Mianes, a Santa Bàrbara; l'Oriola, a Amposta (Montsià), i el Bovalar, a Benicarló (Baix Maestrat), totes anteriors al segle IV a.n.e., on s'ha recobrat part de l'armament que esmentàvem anteriorment —falcates, *soliferreum*, punyals afalcatats, etc. (fig. 2).

També l'arquitectura defensiva dels assentaments ubicats en aquest territori ens ha permès extreure algunes dades sobre els elements militars dels ilerconvons: les torres i els bastions, de planta circular o ovalada, presents a les Planetes, a Tortosa, i a les Valletes, a Aldover; els recintes emmurallats com ara la Moleta del Remei, d'Alcanar, o el Puig de la Nau, a Benicarló; les famoses torres pentagonals del Castellet de Banyoles, les muralles del Castellet de la Roca Roja, a Benifallet, o de l'Assut, a Tivenys, ens indiquen que els pobladors del baix Ebre i de les àrees frontereres protegien els seus pobles d'atacs externs, alguns cops amb estructures extremadament complexes (fig. 3).

Fig. 2. Exemple d'urna funerària amb part de l'aixovar, on s'hi observa la presència d'un soliferreum, una punta i un regatí de llança, i altres elements metàl·lics dipositats al seu voltant (Museu Comarcal del Montsià)

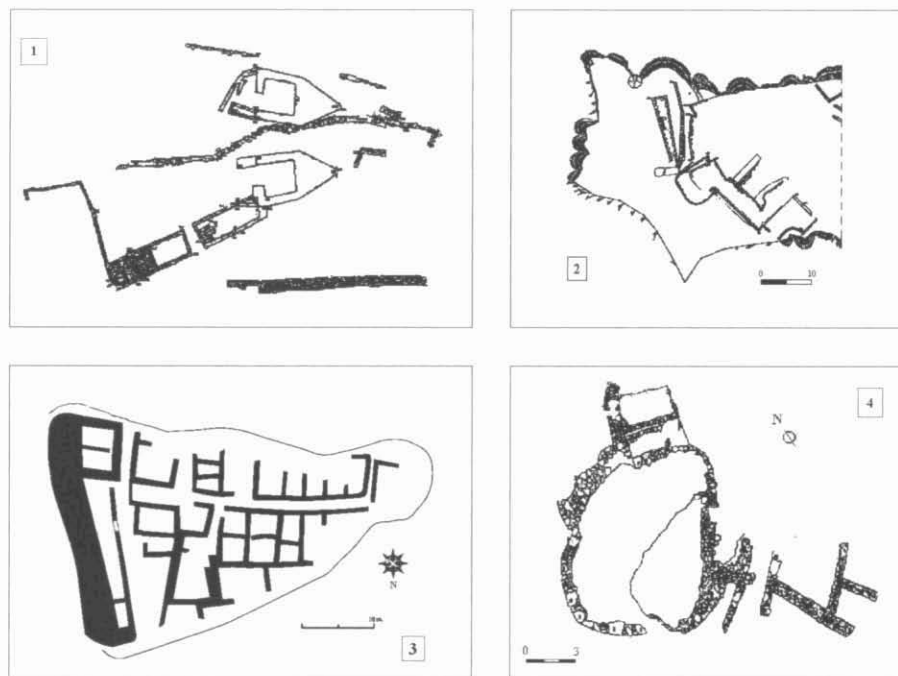

Fig. 3. Exemples de sistemes defensius en assentaments ibèrics del curs inferior de l'Ebre: 1. Accés al Castellot de Banyoles, Tivissa (Pallarés 1984). 2. Sistema defensiu del Puig de la Nau, Benicarló (Oliver i Gusi 1995). 3. El Castellot de la Roca Roja, Benifallet (Belarte i Noguera, en premsa). 4. Les Planetes, Tortosa (Diloli, Huntingford i Vilaseca, en premsa)

Per últim, la interpretació dels textos clàssics, sobretot en referir-se als fets d'armes succeïts en aquesta àrea i on van participar, voluntària o involuntàriament, els ibers que poblaven aquesta regió, ha estat una de les fonts d'informació més importants a l'hora de conèixer la contribució ilercavona al món de la guerra, sense oblidar, però, que aquestes obres estan escrites generalment per autors que no van participar en els fets que relaten, i que, gairebé sempre, exposen accions relatades per tercers.

En aquest sentit, podem distingir bàsicament tres fets d'armes essencials en els quals el territori de l'Ebre i els seus habitants seran esmentats pels historiadors grecoromans: la Segona Guerra Púnica, esdeveniment que va enfrontar entre els anys 218 i 204 a.n.e. Roma i Cartago, principals potències militars i econòmiques del Mediterrani durant el segle III a.n.e.; les guerres Sertorianes, on els pobles ibèrics s'enfrontaran a Roma en l'intent secessionista de Sertori, i la lluita pel poder que es produí a mitjans del segle I a.n.e. entre Cèsar i Pompeu, conflicte que havia de veure els seus últims embats a la península Ibèrica i on van participar activament molts dels habitants del nord-est peninsular.

LA SEGONA GUERRA PÚNICA I LA SEVA REPERCUSSIÓ A LES TERRES DE L'EBRE

Pel que fa al primer dels esdeveniments esmentats, que és el que centrarà aquest article, hem d'assenyalar que la Segona Guerra Púnica —l'enfrontament entre romans i cartaginesos que es produí a la darrerria del segle III a.n.e.— tingué motius molt variats, lligats fonamentalment a la política que havia marcat el desenvolupament econòmic i social del Mediterrani central i occidental durant els segles anteriors. En aquest sentit, Roma i Cartago s'havien repartit mitjançant un tractat les seves zones d'influència al Mediterrani, i van designar una frontera que no respectaria l'ocupació territorial indígena, ja que els límits de cada un dels valiments es marcarien segons el transcurs del riu Ebre.

És així que dins del procés de conquesta i explotació del sud-est peninsular que havia iniciat la família Bàrquida per tal de satisfer els tributs que Roma sol·licitava després d'haver vençut a la Primera Guerra Púnica, Anníbal, fill d'Amílcar, general de Cartago, va decidir l'any 219 a.n.e. prendre Sagunt, ciutat aliada dels romans però ubicada en territori d'influència púnica, al·legant que els saguntins molestaven els seus veïns, amics dels cartaginesos. Aquest missatge fou entès per Roma com una declaració d'intencions, i d'aquesta manera s'inicià la Segona Guerra Púnica, els fets de la qual són relatats principalment per dos escriptors: Polibi (208 a.n.e. - 126 a.n.e.) —historiador d'origen grec, mestre d'Escipió Emilià, a qui va acompanyar a la península Ibèrica durant les guerres numantines— i Tit Livi (59 a.n.e. - 17 d.n.e.) —historiador romà que va viure 150 anys després d'haver-se produït els fets. Sosil, amic i mestre d'Anníbal, que visqué a finals del segle III a.n.e., Sili Itàlic (segle I d.n.e.), Apià (segle II d.n.e.) i Zonaràs, historiador bizantí del segle XII, es referiran també a aquests esdeveniments.

La primera referència al baix Ebre com a territori implicat en els successos que s'esdevindran a la darrerria del segle III a.n.e. fins a l'esclat de la Segona Guerra Púnica ens l'oferirà Polibi, en indicar les zones d'influència respectives que Cartago i Roma van establir el 226 a.n.e. al litoral mediterrani de la península Ibèrica: al nord-est, fins al riu Ebre, el predomini seria romà; des de l'Ebre cap al sud, l'ascendent correspondria als cartaginesos, "que es comprometien a no passar el riu anomenat Ebre en armes" (Polibi, 28: 5 i ss.). Amb aquesta divisió, els ibers de l'Ebre —anomenats per aquests autors clàssics ilercavons— veien el seu territori, situat a ambdues ribes del riu, dividit per dues potències políticomilitars alienes.

Aquest fet fou també recollit per Tit Livi a la seva obra *Ab urbe condita*, on s'explica la història de Roma des dels seus orígens fins a l'any 9 de la nostra era. Tanmateix, en esmentar el tractat que cartaginesos i romans signaren per limitar les seves àrees d'influència, Livi s'hi refereix més com una renovació d'un pacte anterior que no pas com un compromís nou, fet que augmenta la polèmica que sobre aquest tractat, anomenat genèricament "de l'Ebre", hi ha entre els historiadors.³ Les paraules de Livi són les següents: "Amb aquest

Àsdrubal [...] havia renovat el poble romà el tractat d'aliança segons el qual el riu Ebre constituïa la línia de demarcació entre ambdós imperis, respectant la independència dels saguntins, situats a la zona intermèdia entre els dominis dels dos pobles" (Livi, XXI, 2: 7).

Any 218 a.n.e.

Sense esmentar expressament la regió ilerlavona, tant Polibi com Livi ens descriuen com l'any 218 a.n.e. Anníbal i el seu exèrcit van creuar l'Ebre en direcció a la península Itàlica: "Passà el riu Ebre i sotmeté els ilergets, bargusians, arenosins i andosins fins als Pirineus" (Polibi, 35: 1). "[...] féu que les seves tropes creuessin l'Ebre en tres blocs enviant per davant uns emissaris per guanyar-se a base de dàdives els ànims dels gals per on havia de passar l'exèrcit i per efectuar un reconeixement dels passos dels Alps. Va creuar l'Ebre amb noranta mil soldats a peu i dotze mil a cavall" (Livi, XXI, 23: 1).

Res ens indiquen els autors clàssics sobre quin seria l'indret concret per on el gran exèrcit púnic travessaria el riu, però havia de ser per territori ilerlavó, ja que aquest poble s'assentava per tota la conca de l'Ebre entre, almenys, Mequinensa i la desembocadura,⁴ i en un punt del seu curs que segurament es trobaria situat a certa distància de la desembocadura, lloc on seria més difícil franquejar-lo. És així que els habitants d'aquesta àrea geogràfica havien de veure des dels seus assentaments el pas d'aquest formidable exèrcit sense cap interès per importunar-lo, tant a causa de la seva magnificència com, tal i com s'entreveurà en fets posteriors, per un possible filopunicisme per part dels ilerlavons.⁵

Davant d'aquests fets —i encarregats de la defensa de la península Ibèrica Àsdrubal, germà d'Anníbal, i Hannó—, els romans van enviar Gneu i Publi Escipió al front d'un exèrcit que tenia per objectiu detenir els cartaginesos. Les tropes desembarcaren a Emporion i posteriorment es van dirigir a Tàrraco, on van establir els seus quaters d'hivern.

Polibi, en descriure l'inici dels esdeveniments de la Segona Guerra Púnica a la Península, es refereix indirectament a la regió dels ilerlavons en distingir com Gneu Corneli Escipió, des d'Empúries, "feia desembarcaments i assetjava els habitants de la costa que el rebutjaven fins al riu Ebre; en canvi, va tractar benignament els qui l'acolliren, protegint-los de la millor manera possible" (Polibi, III, 76: 2-3). Aquest interès romà per cercar aliances entre els pobles indígenes de la costa situats entre Empúries i l'Ebre serà també assenyalat per Livi que, a més a més, ens indicarà que l'àrea acabada d'ocupar pels romans, al nord de l'Ebre, estava a càrrec d'Hannó: "[Gneu Escipió] va arribar amb la seva flota a Empúries, va fer desembarcar l'exèrcit, i, començant pels lacetans, va sotmetre al domini romà tota la costa fins al riu Ebre, en uns casos renovant els tractats, i en altres establint-los per primera vegada [...]" (Livi, XXI, 60: 1-3). "El costat d'aquí de l'Ebre era província d'Hannó" (Livi, XXI, 60: 5).

A partir d'aquí es relata un dels primers enfrontaments entre romans i cartaginesos, amb el suport dels ilergets comandats per Indíbil: la batalla de *Cisis*, *Cesse* o *Cissa*, on foren derrotats aquests últims i on va caure presoner el cabdill ilergeta (Polibi, III: 76). Tanmateix, i malgrat que Livi es referirà a Indíbil durant l'any 217 a.n.e. com "l'anteriorment rei dels ilergets" (Livi XXII: 21), el mateix autor indicarà com aquest, conjuntament amb Mandoni, hostilitzarà durant aquest mateix any, al front de bandes armades, l'exèrcit romà i els seus aliats (Livi, XXII: 21). Fou alliberat, doncs, Indíbil pels romans després de destituir-lo com a rei dels ilergets, si bé recuperà ràpidament el comandament del seu poble; o fugí, ajudat o no pels cartaginesos,⁶ i restà com a cap militar de grups indígenes afins als púnics? Certament, i seguint les indicacions de les fonts, no sembla que Indíbil recuperés el seu regnat fins uns quants anys després, amb el suport dels cartaginesos (Polibi, 9: 11).

La derrota i desfeta de les tropes d'Hannó va provocar que Àsdrubal, creuant l'Ebre, es dirigís cap al campament romà establert prop de *Cesse* o *Cissa*, lloc on els romans estaven celebrant la victòria; els atacà i vencés, i es retirà després cap a la dreta de l'Ebre (Livi, XXI, 61: 1-4). Aquest passatge el relata Polibi indicant com, després de la derrota cartaginesa a *Cissa*, Àsdrubal va creuar l'Ebre per dirigir-se cap al nord, on derrotà els romans (Polibi, III, 76: 8). En retirar-se i travessar una altra vegada el riu, va establir guarnicions i va protegir les ribes de l'Ebre (Polibi, III, 76: 11).

Zonaràs relatarà també aquest passatge, indicant com Caius Escipió va conquerir tot el litoral i part de l'interior fins a l'Ebre, on es va establir la frontera amb els cartaginesos. Tanmateix, assabentat Àsdrubal d'aquestes accions, entre les quals la captura d'Hannó, es va dirigir a l'Ebre "on sotmeté alguns pobles que havien fet defecció, i es retirà davant l'avanç d'Escipió" (Zonaràs, 8: 25). Aquest text de Zonaràs és interessant, ja que indica com foren subjugats pobles que, anteriorment filopúnics, s'havien acostat ara als romans, amb les repercussions que aquest fet havia de tenir per als ilerconvons. És així que d'aquesta informació proporcionada per Polibi, Zonaràs i Livi se'n pot extreure la inestabilitat que caracteritzava el litoral del nord-est peninsular durant els primers anys de guerra. Els ilerconvons, situats a ambdues ribes de la desembocadura de l'Ebre, es trobaven dividits entre uns i altres contendents i sotmesos a les seves incursions.

Any 217 a.n.e.

En un moment posterior de les hostilitats, Polibi descriurà un dels esdeveniments més importants de la Segona Guerra Púnica en terres hispanes, també relatat per Sosil i Zonaràs (9: 1): la derrota de l'esquadra naval cartaginesa a la desembocadura de l'Ebre. El relat de Polibi explica com Àsdrubal havia equipat els vaixells que li havia deixat el seu germà, el comandament dels quals encomanà a Amílcar; aquests es dirigiren, un per mar i l'altre per terra, fins al riu Ebre, a l'altura del qual foren derrotats per la flota romana:

[...] A principis d'estiu va salpar de Cartagena amb les quaranta naus fortament protegides [...]. L'esquadra navegava a la vista de la costa, mentre que l'exèrcit continuava el seu camí per la vora del mar, amb l'objectiu de reunir-se ambdós en arribar al riu Ebre [...]. Gneu, després d'equipar trenta cinc vaixells [...] es féu a la mar i arribà al segon dia des de Tarragona a la regió de l'Ebre. Fondejant a una distància de l'enemic d'uns 80 estadis, va enviar en exploració dues naus marselleses [...]. Quan les naus exploradores van anunciar que la flota enemiga estava fondejada a la desembocadura de l'Ebre, Gneu Escipió va llevar àncores immediatament, amb la intenció de caure d'improvís sobre l'adversari. (Polibi, III: 95)

Àsdrubal i els seus, en assenyalar-los els vigies, des de lluny, la navegació de l'enemic, van disposar l'exèrcit de terra mentre ordenaven a les tripulacions dels vaixells que embarquessin a les naus [...]. Després de perdre dues naus amb les seves tripulacions, i els remes i els mariners de quatre, van fugir (els cartaginesos) replegant-se cap a terra. Els romans els van perseguir valentament i ells van acostar les naus a la costa; els tripulants van saltar d'elles i es van salvar corrent cap a les seves formacions. Els romans es van apropar audaçment a terra ferma i van remolcar els vaixells enemics que van poder moure. (Polibi, III, 96: 1-6)

Livi relata el mateix incident, variant, però, el nom del comandant de la flota cartaginesa, a qui denomina Himilcon, i detallant aspectes de la costa i del riu que no queden reflectits a l'obra de Polibi:

L'endemà d'haver sortit de Tarragona (les naus romanes) arribaren a un punt distant 10 milles de les boques del riu Ebre. Dues naus lleugeres marselleses van tornar amb la notícia que l'esquadra cartaginesa estava ancorada a la desembocadura del riu, i que havien establert un campament a la ribera. Per caure sobre ells per sorpresa va marxar al seu encontre. A Hispània hi ha moltes torres situades a les altures usades com talaies i defenses contra els bandolers; descobertes des d'aquestes les naus enemigues, van fer el senyal a Àsdrubal, i la commoció es va originar a terra, ja que al mar encara no s'havia sentit el soroll de les embarcacions i uns promontoris no deixaven veure la flota. (Livi, XXII, 19: 1-8)

L'autor llatí afegeix com els cartaginesos, que no podien maniobrar per la poca amplada del riu, es van dirigir a la desembocadura, on desembarcaren i abandonaren els vaixells:

[...] i com la desembocadura, riu amunt, no tenia cabuda suficient per a una formació en línia tan ampla, en què tants avançaven al mateix temps, van portar les naus cap a la costa desordenadament, i, desembarcant uns als quals i altres a terra ferma, es van escapar [...]. (Livi, XXII, 19: 12)

Aquest passatge indica clarament com la batalla es va desenvolupar a l'Ebre, no al mar, i que el riu havia de tenir una amplada considerable a la desembocadura per permetre les maniobres dels gairebé vuitanta vaixells que segons els autors clàssics hi van participar. El llit del riu, entre Tortosa i la desembocadura, en època protohistòrica presenta entre les poblacions d'Amposta i Campredó un dels espais més adients per representar-hi aquests fets, ja que no hem d'oblidar que en els moments anteriors al canvi d'era la

Cartago versus Roma. El curs inferior de l'Ebre durant la Segona Guerra Púnica desembocadura de l'Ebre era un gran estuari (Arbeloa 1997), amb un delta en formació que no suposava cap obstacle per a la navegació.

De fet, la importància d'aquests esdeveniments rau fonamentalment en el caire que podia prendre la guerra a partir de la victòria romana i la desfeta de l'exèrcit cartaginès, que en aquell moment es quedava sense flota per donar suport a Anníbal en la seva campanya a Itàlia. Aquest factor havia de ser força influent en fets posteriors, ja que els romans —que fins aquell moment no s'havien atrevit a creuar l'Ebre “i que s'accontentaven amb l'amistat i la confiança dels que habitaven al nord d'aquest riu” (Polibi, III, 97: 5-6)— es van sentir esperonats per la victòria i, intimidant els ibers que vivien al costat del riu (els ilerjavons), van passar per primera vegada a la riba dreta. Una altra vegada hi havia un contacte —poc amistós—, com es desprèn del text de Polibi, entre els romans i els ilerjavons.

Arribats a aquest punt, Livi relata com Àsdrubal, que acudia en defensa d'Indíbil —cabdill ilergeta aliat seu— va acampar al marge esquerre de l'Ebre, en territori ilerjavó, d'on va haver de marxar quan la seva rereguarda va ser atacada pels celtibers, associats als romans: “Aquest moviment va atreure a aquest costat de l'Ebre, per defensar els seus aliats, a Àsdrubal, en marxa cap a l'Oceà. El campament cartaginès s'establí al territori ilerjavó” (Livi, XXII, 21: 6).

Aquesta referència al territori ilerjavó (*agro ilerjavonensium*), la primera citació històrica d'aquest poble, confirma la presència de l'ètnia ilerjavona en ambdues ribes del riu Ebre, atès que l'autor llatí es refereix a l'establiment cartaginès en un punt a “aquest costat de l'Ebre”, que hem de considerar el dominat pels romans, de manera que “l'altre costat de l'Ebre” és el púnic.⁷

En esdeveniments posteriors, els romans aprofiten la retirada d'Àsdrubal de les terres del curs inferior de l'Ebre, ocupat en lluites contra els celtibers, per creuar el riu en direcció a Sagunt (Livi, XXII, 22: 4).⁸ Aquí s'observa una lleugera desavinença amb el text de Polibi, ja que aquest diu que els romans van “intimidat” els habitants del pas de l'Ebre que, pel que sembla, estaven més propers als cartaginesos que als romans; en canvi, Livi deixa entreveure que els romans no van trobar enemics en aquesta acció.

Anys 216-213 a.n.e.

En aquest moment dels fets, Livi relata com Àsdrubal fou impel·lit pel senat cartaginès a dirigir-se a Itàlia per donar suport a Anníbal, a qui aquest va contestar explicant el perill de deixar Hispània desguarnida davant dels romans. Enviat Himilcon amb un nou exèrcit a la península Ibèrica, Àsdrubal va recaptar diners per assegurar els recursos de la marxa a Itàlia, fet que va avançar cap a l'Ebre. Informats els escipions dels preparatius d'Àsdrubal per portar reforços a Anníbal a Itàlia, van dirigir les seves tropes al riu Ebre, on:

[...] una vegada creuat el riu, després de deliberar llargament si acamparien davant del campament d'Àsdrubal o si en tindrien prou amb atacar els aliats dels cartaginesos perquè l'enemic demorés la marxa que tenia prevista,

decidiren posar setge a *Hibera*, llavors la ciutat més rica d'aquella regió i anomenada així per la seva proximitat al riu. Sabent-ho Àsdrubal, posà setge a una altra ciutat aliada dels romans. D'aquesta forma, els romans van abandonar el setge d'*Hibera* per dirigir la guerra contra Àsdrubal. (Livi, XXIII, 28: 9-12).

És en aquesta part del text de Livi que s'anomena per primera i única vegada la ciutat d'*Hibera*, una de les principals de la regió, segons les referències de l'autor romà. Concretada l'existència d'un territori assignat als iler-cavons, ens trobem ara amb la presència d'una ciutat, la més important segons es desprèn del relat, que els pertanyeria. La ubicació d'aquest nucli ha estat un misteri arqueològic que ha portat molts investigadors a intentar trobar-li un emplaçament al curs inferior de l'Ebre amb més o menys encert; tanmateix, amb les dades que tenim actualment, no sembla que poguéssim donar-li amb tota seguretat un emplaçament definitiu, malgrat que els avanços en la investigació arqueològica que s'han efectuat els últims anys en aquesta zona han permès eliminar ubicacions confuses, i apropar el seu emplaçament al solar que avui dia ocupa el Parador Nacional de Turisme Castell de la Suda (Diloli 1996: 39-68)⁹. Amb tot, un dels problemes principals per fer coincidir aquesta ubicació amb la descrita per Livi prové del fragment on s'especifica que els romans li posaren setge "una vegada creuat el riu", de forma que sembla que l'autor ens estigui dirigint vers el marge dret, mentre el turó de la Suda es troba a l'esquerre. Aquesta qüestió, que ha trasbalsat molts estudiosos des d'antic, és esmentada per Serra Ràfols, que troba que del text de Livi aquesta conclusió s'extreu de manera inconcreta (Serra Ràfols 1964-1965: 72), ja que la referència de l'autor romà pot explicar-se si es considera que Livi indica com, una vegada travessat el riu, els romans deliberen la propera actuació, però no especifica si la decisió de posar setge a *Hibera* implica tornar-lo a passar. D'altra banda, és perfectament possible el fet de deixar tropes assetjant la ciutat, i creuar-ne altres per hostilitzar Àsdrubal, factor que els permetria avançar amb el seu exèrcit sense deixar ciutats enemigues, aliades dels cartaginesos, al darrere.

A banda d'aquest que esmentem, han estat molts altres els llocs que s'han proposat per situar aquesta *Hibera* literària. Entre aquests, cal recordar el castell d'Amposta, on s'han efectuat últimament importants troballes d'època ibèrica, malgrat que la mida de l'àrea habitada d'aquest assentament, que no superaria els 1.000 m², ens ho fa descartar. Un altre dels centres que hom ha volgut assimilar amb la *Hibera* de Livi ha estat el Castellet de Banyoles de Tivissa. Aquest nucli, del qual coneixem almenys dues fases diferents d'ocupació, ha estat considerat des del seu descobriment, un dels principals assentaments ibèrics del sud de Catalunya, tant per les troballes materials que s'hi ha anat efectuant al llarg del segle xx, com per les seves estructures arquitectòniques, amb l'especial rellevància del sistema defensiu (Pallarés 1983-1984, 1984, 1986). Tanmateix, i en relació amb el problema que ens ocupa, hem de fer uns quants aclariments:

– Pel que sabem fins ara sobre el Castellet, arran de les últimes campanyes d'excavació que s'hi han efectuat, sembla que l'altiplà on es troba situat

el nucli ibèric s'urbanitzà com a molt aviat a partir de mitjans del tercer quart del segle IV a.n.e., malgrat que no hi ha materials datables amb seguretat associats a estructures arquitectòniques fins a l'últim quart del segle III a.n.e.

– Als nivells d'enderroc d'aquestes construccions datades a partir d'aproximadament el 225 a.n.e., s'hi han exhumat tot un seguit de monedes que es poden situar cronològicament entre els anys 211 i 208 a.n.e., factor que, junt amb la identificació dels elements ceràmics, ens determina força bé la cronologia d'aquesta fase, que pel que sembla s'estengué aproximadament entre l'últim quart del segle III i el 208-205 a.n.e., i finalitzà bruscament i de forma violenta (Asensio *et al.*, en premsa).

Posteriorment a aquesta ocupació, sembla que l'àrea del Castellet es repoblaria, tal com ho indiquen els materials ceràmics i les troballes numismàtiques efectuades en nivells superficials, datables entre l'últim quart del segle II i els primers anys del segle I a.n.e. (Asensio *et al.*, en premsa).

A partir d'aquestes dades, i obviant la ubicació indicada per Livi —que sembla situar Hibera a la dreta del riu Ebre, detall ja comentat i resolt anteriorment per al cas del castell de Sant Joan—, si assimilem el nucli del Castellet de Banyoles a Hibera ens trobem amb altres problemes, com és el cas de la seva perduració. Les dades arqueològiques actuals indiquen que el Castellet de Banyoles fou destruït entre els anys 208 i 205 a.n.e., de forma que en aquest aspecte podria coincidir amb les referències històriques: el Castellet, assetjat pels romans durant els primers anys de la guerra contra Cartago, hauria resistit els embats dels exèrcits dels escipions, almenys fins al 208 a.n.e. Poc temps després, aquestes mateixes tropes l'haurien destruït, fet que ens sembla en certa mesura contradictori. A més a més, i si bé el Castellet de Banyoles es pobla de nou al final del segle II a.n.e., la seva reocupació és molt curta, ja que les dades arqueològiques que tenim actualment apunten a un abandonament anterior al primer quart del segle I a.n.e., fet que no concorda amb la pervivència d'Hibera, que continua la seva trajectòria com a centre polític de l'àrea ilerconvona almenys fins als últims anys abans del canvi d'era, moment en què serà substituïda per la puixant Dertosa, tal i com es desprèn d'un fragment de l'obra de Cèsar, *De bello civili*, on explica els seus enfrontaments amb els pompeians en terres lleidatanes (*De bello civili*, LX):

En aquest intermedi els oscenses i calagurritans, que eren d'una mateixa jurisdicció, van enviar legats a Cèsar [...]. A aquests seguiren els tarraconenses, iacetans, aussetans i ilerconvons i altres pobles propers a l'Ebre. Demanà a aquests nous aliats que l'ajudessin amb blat [...], que li portaren al campament. Es va passar també al seu camp una cohort ilerconvona, avisada de la resolució de la seva ciutat, girant les banderes des del cos de guàrdia on estava [...]. Acabat el pont i agregades a la nostra amistat cinc ciutats poderoses [...].

En el passatge —situat històricament a mitjans del segle I a.n.e.— es confirma la independència dels ilerconvons com a poble i la seva subordinació a una ciutat, suposadament Hibera, si fem cas de les encunyacions d'aquest mateix moment, quan, en relatar els esdeveniments que se succeïren durant

el setge d'Ilerda —on s'havien fet forts els exèrcits d'Afrani, general de Pompeu—, indicarà com uns pobles —oscenses, calagurritans, tarraconenses, iacetans, ausetans i ilercavons— en un moment determinat de l'acció van prendre la decisió de donar-li suport, i es revoltaren contra els seus enemics. A més, explica concretament com una cohort ilercavona que estava sota les ordres dels generals de Pompeu es va passar al seu bàndol després de rebre un avís de la seva ciutat. Aquesta cita confirma la importància d'una única ciutat, que sobresortiria sobre les altres i des d'on es prendrien les decisions, entre els ilercavons. Aquesta *civitatis*, que no hauria de ser altra que l'antiga Hibera, aliada dels cartaginesos i de Sertori, seria elevada a la categoria de municipi pel mateix Cèsar, en agraïment per l'ajut ofert durant la batalla d'Ilerda, factor que sembla confirmar-se a la llegenda de les monedes encunyades durant aquest període (Diloli 1996: 39-68)¹⁰ (fig. 4).

Prosseguint amb els esdeveniments de la Segona Guerra Púnica a l'àrea de l'Ebre, durant aquest mateix període tindrà lloc un altre fet important al sud del riu: "Un cop alliberada Iliturgi del setge, els exèrcits cartaginesos foren traslladats per atacar Intibilis, reforçats amb tropes procedents de la província [...]. Es va lliurar una nova batalla, i la sort del combat fou per ambdós bàndols la mateixa que la vegada anterior." (Livi, XXIII, 49: 12-13) Aquests fets apareixen també recollits a l'obra de Zonaràs (9: 3).

Aquest fragment de l'obra de Livi ens indica el nom de l'única ciutat, suposadament ilercavona, que abraçaria la causa romana. Si aquesta associació es produí lliurement o per conquesta és una cosa que no sabem, però si considerem la seva possible ubicació dins de la regió ilercavona, hem de pensar que o bé els romans n'haurien forçat d'alguna manera l'aliança, o bé, i malgrat la unió ètnica dels ilercavons, no existia un lligam polític prou estable entre ells, ja que aquests, tal i com es desprèn dels textos dels clàssics, eren majoritàriament filopúnics. És així que hem de pensar que en aquest moment l'estat de la qüestió ha variat sensiblement al territori ilercavó: els romans, que fins ara havien demostrat certa incapacitat per instal·lar-se definitivament al sud de l'Ebre, en retornar sempre a hivernar a Tarraco, comencen a tenir aliats en aquesta àrea —cas d'Intibili o Intibilis—, nucli que es mantindrà habitat posteriorment als esdeveniments bèl·lics, fins època romana, tal com es desprèn de les indicacions de l'itinerari d'Antoní i de l'Anònim de Ravenna.

Fig. 4. Monedes d'Hibera Iulia Ilercavonia i de Dertosa Ilercavonia

Any 210 a.n.e.

Després de la mort de Gneu i Publi Corneli Escipió, durant el 211 a.n.e., els exèrcits romans, que es preparaven per atacar els cartaginesos (Livi, XXVI, 17: 2; Zonaràs, 9: 6), es van reunir al curs inferior de l'Ebre; fet que, d'altra banda, confirmaria el canvi de bàndol que haurien portat a terme els ilerca-vons davant dels fets succeïts al nord-est peninsular durant els primers set anys de guerra entre cartaginesos i romans. Tanmateix, i després d'aquests fets, sembla que els esdeveniments es van situar al costat dels púnics, de tal forma que Apià relata com durant el 210 a.n.e. la desfeta és tal que els romans es troben reclosos als Pirineus (*Iber.*, 17). És en aquest moment que els historiadors tornaran a esmentar el cabdill ilergeta Indíbil per indicar com, amb aquestes condicions tan favorables, es col·locaria de nou al capdavant del seu poble, malgrat que, si fem cas als textos clàssics, pagant un preu elevat als seus antics aliats cartaginesos: un tribut en plata i el lliurament d'ostatges de la seva pròpia família, que serien reclosos a Cartago Nova (Polibi, 9: 11).

Anys 209-208 a.n.e.

En aquest estat del conflicte, no és fins a l'any 209 a.n.e. que no trobem un fet significatiu que hagi d'influir en el desenvolupament posterior dels esdeveniments al sud de Catalunya: Publi Corneli Escipió, el fill del general de mateix nom mort a mans cartagineses l'any 211 a.n.e., desembarcà a la península i conquerí amb un cop de mà Cartago Nova, on els cartaginesos havien concentrat els principals ostatges que els pobles ibers que lluitaven al seu costat els havien confiat —entre els quals es trobaven les filles d'Indíbil i la dona de Mandoni, a qui segons Livi “altres igualment nobles veneraven com a una mare” (Livi, XXVI, 49: 13).

Apareix aquí de nou la figura del règul Mandoni, que alguns autors han volgut relacionar amb el poble ilerjavó (Guallar 1956: 19-20). Podem considerar certa aquesta asseveració? De fet, no tenim cap prova estricta sobre la qüestió, però hi ha alguns fets circumstancials que podrien aproximar-nos a aquesta teoria: tant Livi com Polibi ens descriuen com a partir de l'alliberament dels ostatges ibèrics pels romans molts dels pobles anteriorment aliats dels cartaginesos, entre els quals cal esmentar els ilergets i els edetans, en feren defecció i s'adheriren al bàndol romà (Polibi, 10: 40; Livi, XXVII, 17: 1-4). Si sabem de cert que els cossetans ja eren partidaris dels romans des de molt abans, els ilerjavons —no esmentats entre els pobles representats a Cartago Nova que variaren les seves simpaties vers els llatins— quedaren encerclats entre tres grups col·ligats a Roma, fet difícilment acceptable. És així que no trobem agosarada la suposició que quan els autors clàssics parlen d'Indíbil, Mandoni i els ilergets, inclouen també els seus veïns de la costa, els ilerca-vons, que podrien haver estat comandats per Mandoni —de qui les fonts indiquen que era germà d'Indíbil (Polibi, 10: 18-3, Livi, XXVI, 49: 11; XXVIII, 34: 3-4)— però del qual no s'especifica la seva responsabilitat davant del poble ilerget.¹¹ Aquesta possibilitat podria tenir un punt de sustentació si tenim

en compte que Mandoni, de qui sabem versemblantment que no és el rei dels ilergets, té —igual que Indíbil— sang real (Livi, XXVIII, 27: 5), i almenys una vegada apareix esmentat amb el títol de *reguli* (XXVIII, 33: 17), la qual cosa serveix per clarificar en certa mesura els compromisos dels dos cabdills davant de les tropes indígenes.

Posteriorment a l'alliberament dels ostatics, i després de deixar una guarnició a Cartago Nova, Escipió es dirigí a Tàrraco, "s'uní a ell sobre la marxa nombroses delegacions, donà resposta a algunes i emplaçà a Tàrraco les altres, on havia citat a una reunió tots els aliats, antics i nous. Van acudir-hi quasi tots els pobles que habiten a aquest costat de l'Ebre, i també molts de la província del costat d'allà" (Livi, XXVI, 49: 10-11). Aquest passatge és força significatiu respecte als canvis que es produïen a la península Ibèrica, on els romans cada vegada es feien més forts. Hem d'entendre, tal com ja hem comentat, que entre aquests pobles d'ambdós marges de l'Ebre s'hi trobaven els ilerconvans, que eren els que ocupaven el tram final de la conca.

Anys 207-205 a.n.e.

Si bé durant l'any 207 a.n.e. els principals fets d'armes es van desenvolupar fora del territori que estudiem, a partir de l'any següent els ilergets es tornen a veure involucrats en el conflicte, ja que en aquest moment, després de caure greument malalt Escipió, Indíbil i Mandoni es van aixecar en armes contra el domini romà, de forma que "aliant-se amb els lacetans i els celtibers van devastar amb furor el territori dels suessetans i dels sedetans, aliats del poble romà" (Livi, XXVIII, 24: 4). La notícia de la recuperació d'Escipió féu, però, que els cabdills ilergets es retiessin abandonant aquesta zona. Tanmateix, el període de pau fou molt curt, ja que un cop assabentats Indíbil i Mandoni del càstig que havia infligit el general romà als caps de les tropes amotinades al campament del *Sucron*, van armar-se de nou, reuniren les tropes i passaren amb un exèrcit de més de 22.500 homes a territori sedetà, on tenien un campament permanent (Livi, XXVIII, 31: 6-7).

Escipió, assabentat d'aquests fets, va fer marxar les seves tropes en direcció a l'Ebre, el creuà i continuà camí tres dies més en direcció nord, fins a arribar on eren els ibers (Livi, XXVIII, 33: 1-2). S'hi enfrontà i els derrotà, de forma que Indíbil envià Mandoni a parlamentar amb Escipió per suplicar-li el perdó i oferir-li la seva fidelitat, que fou acceptada pel comandant romà, el qual únicament imposà als ibers un tribut destinat a sufragar les despeses de la campanya (Livi, XXVIII, 34: 3-12).

És en aquest punt que apareix una dada que considerem força important per relacionar-la amb un fet que hem esmentat anteriorment, la destrucció del Castellet de Banyoles. Sabem per les dades arqueològiques que la primera ocupació de l'assentament finalitza per causes violentes entre els anys 208 i 205 a.n.e., moment en què segons els textos clàssics l'exèrcit d'Escipió després de creuar el riu Ebre va avançar durant tres dies per cercar el campament

dels ilergets. Sembla que aquesta circumstància fou determinant per a l'existència de la ciutat ibèrica, ja que els romans no podien deixar la rereguarda desguarnida, amb un nucli de les característiques del Castellet controlant la principal via de comunicació entre la costa i les terres de l'interior, cap a les quals es dirigien per enfrontar-se amb els ibers revoltats. D'altra banda, si considerem que el Castellet de Banyoles seria un dels principals centres iler-cavons, la seva destrucció podria associar-se perfectament a la participació d'aquesta ètnia en l'aixecament contra Roma, intervenció que si bé no és esmentada literalment, podria trobar-se representada per la presència de Mandoni com un dels cabdills ibèrics revoltats contra els romans.

L'any següent als fets relatats —205 a.n.e.—, amb els cartaginesos ja expulsats de la península Ibèrica, assabentats Indíbil i Mandoni de la partida d'Escipió a Roma, es tornarien a aixecar en armes contra les legions romanes,¹² per la qual cosa van reunir un gran exèrcit confederat format per tot un seguit de pobles ibèrics del nord-est peninsular, entre els quals Livi anomena els ausetans "poble veí, i a altres pobles limítrofs a ells i a aquests" (Livi, XXIX, 1: 25).

Sobre aquesta referència als ausetans, cal fer una reflexió. Alguns autors, després d'efectuar una relectura crítica de les fonts, han plantejat —a partir de les dades que ofereixen els clàssics— la possibilitat de l'existència de més d'un grup ètnic amb idèntic nom; cas, per exemple, dels ausetans. En aquest sentit, ens podríem trobar que aquests aliats dels ilergets no fossin els mateixos ausetans que sabem que ocuparien la regió que s'estén per l'actual plana de Vic. L'existència d'aquest nou grup ètnic, que hom ha denominat ausetans de l'Ebre (Jacob 1987-1988; Burillo 1993), s'ha justificat seguint, com dèiem, els mateixos textos clàssics, concretament Livi. Aquest autor, que situa un grup d'ausetans als peus del Pirineu quan relata la marxa d'Anníbal en direcció a Itàlia (Livi, XXI, 23: 2), descriu poc després com Escipió —després d'atacar els ilergets— marxa contra els ausetans, situats prop de l'Ebre (Livi, XXI, 61: 8). En un relat posterior, ja el 195 a.n.e., explica com Cató, procedent de la Turdetània, sotmet sedetans, ausetans i suesetans (Livi, XXXIV: 20). Quan descriu les campanyes celtibèriques d'Aulus Terentius durant l'any 183 a.n.e., situa l'*ager* ausetà "no lluny de l'Ebre", prop dels celtibers (Livi, XXXIX, 1: 1). Dels fragments anteriors sembla desprendre's que Livi era conscient de l'existència de dos grups d'ausetans, uns situats a l'interior de Catalunya, i uns altres veïns de sedetans i suesetans, celtibers i ilergets, fet que concordaria amb la seva constant presència al costat d'aquests últims en els aixecaments contra els romans encapçalats per Indíbil i Mandoni entre els anys 206 i 205 a.n.e. De fet, resulta estrany pensar si considerem la dependència regional imposada per Roma i Cartago als pobles indígenes amb el seu establiment al nord-est peninsular, que els ausetans aliats dels cartaginesos, situats predominantment al marge dret de l'Ebre, serien els mateixos que habitarien la zona de Vic, tan propera al territori plenament dominat pels romans, on hi tenien els seus principals aliats. Aquestes dades ens fan, doncs,

buscar un nou emplaçament per a aquests *ausetans* partidaris dels cartaginesos, ubicació que hom ha proposat a la regió que actualment formen les comarques de la Terra Alta i del baix Aragó, entre les serres dels Ports, Pàndols i Vall de la Torre i el Matarranya, amb jaciments tan importants com ara el Coll del Moro (Gandesa), el Tossal del Moro de Pinyeres (Batea) o Sant Antoni (Calaceit) (Jacob 1987-1988; Burillo 1993). Tanmateix, i sense estar-hi en desacord, pensem que sols un profund treball d'investigació sobre l'ocupació d'aquest territori durant l'època ibèrica pot desvetllar l'etnicitat dels habitants protohistòrics d'aquesta àrea.

Al fragment que comentàvem anteriorment, on Livi adduïa la presència d'uns pobles ibèrics aliats amb els ilergets en la seva insurrecció, l'autor llatí no esmenta específicament els ileravons, que, en cas de no participar en l'aixecament, haguessin quedat aïllats i envoltats pels pobles insurgents. En aquest cas podem pensar que, tal com semblen indicar altres passatges de l'obra de Livi, aquests ja es contemplen integrats al grup dels ilergets, o d'altra banda, la presència de Mandoni ja dona per suposada l'assistència ileravona a aquesta confederació de pobles ibèrics. De nou l'enfrontament es produí en territori sedetà, "atravesant pacíficament amb les seves tropes els generals romans L. Léntul i L. Manlio Acidí el territori dels aussetans, com si aquesta terra hostil fos amiga" (Livi, XXIX, 2: 2). Els fets d'armes deixaren un clar resultat: Indíbil moriria al camp de batalla, envoltat pels seus *devoti*, i Mandoni seria ajusticiat poc temps després al campament romà i els ibers derrotats van ser obligats a pagar també doble tribut i a lliurar ostatges als vencedors (Livi, XXIX, 3: 4-5).

Aquest seria l'últim episodi bèl·lic relacionat amb la Segona Guerra Púnica que es desenvoluparia als voltants de l'Ebre, amb la més que possible participació dels ileravons. Tanmateix, els ibers que habitaven el sud de Catalunya no caurien en l'oblit, ja que anys més tard, tal com ens explica Livi, haurien de tornar a prendre les armes al costat de Sertori, i posteriorment decantar-se per Pompeu o per Cèsar, en les guerres que enfrontarien els generals romans en terres lleidatanes.¹³

BIBLIOGRAFIA

ARBELOA, J.M.V. (1997): "Límits arqueològics a la configuració del delta de l'Ebre a l'antiguitat". *Nous Col·loquis*, I. CEFM. Tortosa, p. 9-28.

ASENSIO, D.; MIRÓ, M.; SANMARTÍ, J.; TARRADELL, N. (en premsa): "L'assentament ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre). Campanyes de 1998-1999". *Pyrenae*, 31. Universitat de Barcelona, Barcelona, s.p.

BAYERRI, E. (1933-1960): *Historia de Tortosa y su comarca*. 8 volums, Tortosa.

BELARTE, M.C.; NOGUERA, J. (en premsa): "El jaciment ibèric del Castellet de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre)". *Jornades d'Arqueologia 1999. Prehistòria, Protohistòria i Època Medieval a les Comarques de Tarragona*. Tortosa, octubre de 1999.

BURILLO, F. (en premsa): "Propuesta de una territorialidad étnica para el Bajo Aragón: los ausetanos del Ebro". Cuadernos de Prehistoria de la Universidad de Granada, 18. *Homenaje a A. Arribas*. Universidad de Granada, Granada, s.p.

DILOLI, J. (1996): "Hibera Iulia Ilercavonia-Dertosa: l'assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana". *Butlletí Arqueològic de la RSAT, època V*, núm. 1, p. 39-68. Tarragona.

DILOLI, J. (1999): "L'evolució en els models d'ocupació del territori al curs inferior de l'Ebre i plana litoral del Baix Maestrat durant la protohistòria". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 20, p. 95-114. Castelló.

DILOLI, J. (2000): "El curs inferior de l'Ebre durant l'època ibèrica segons les fonts clàssiques", *Recerca*, IV, p. 79-104. Tortosa.

DILOLI, J.; HUNTINGFORD, E.; VILASECA, A. (en premsa): "Intervenció arqueològica a l'assentament ibèric de les Planetes (Tortosa, Baix Ebre)". *Jornades d'Arqueologia 1999. Prehistòria, Protohistòria i Època Medieval a les Comarques de Tarragona*. Tortosa, octubre de 1999.

FERNÁNDEZ NIETO, F.J. (1968-1969): "Beribraces, edetanos e ilercaones (Pueblos Preromanos de la actual provincia de Castellón)". *Zephyrus*, XIX-XX, p. 115-142. Salamanca.

GUALLAR, M. (1956): *Indíbil y Mandonio. Historia de los caudillos ilergetes sacada de los textos clásicos*. IEI, Lleida.

JACOB, P. (1987-1988): "Un doublet dans la géographie livienne de l'Espagne antique: Les Aussetans de l'Ebre", *Kalathos*, 7-8, p. 135-147. Terol.

MANGAS, J. (1986): "Indíbil y Mandonio". *Historia 16*. Año XI, núm. 121, p. 113-118. Madrid.

MORET, P. (1997) "Les ilergetes et leurs voisins dans la troisième décennie de Tite-Live". *Mélanges C. Domergue. Pallas*, 46, p. 147-165. Paris.

OLIVER, A.; GUSI, F. (1995): "El Puig de la Nau. Un hàbitat fortificat ibèric en el àmbit mediterràneu peninsular". *Monografies de Prehistòria i Arqueologia Castellonenques*, 4. Castelló.

PADRÓ, J.; SANMARTÍ, J. (1992): "Àreas geográficas de las etnias prerromanas de Cataluña", *Complutum*, 2-3, p. 185-194. *Paleoetnologia de la Península Ibérica*, Universidad Complutense, Madrid.

PALLARÉS, R. (1983-1984): "El sistema defensivo frontal del Castellet de Banyoles. Tivissa, Ribera d'Ebre". *Pyrenae*, 19-20, p. 113-126.

PALLARÉS, R. (1984): *El poblamiento ibèric en las comarcas de Tarragona*. Tesi doctoral (resum), Universitat de Barcelona, Barcelona.

PALLARÉS, R. (1986): "Dos elements de filiació grega del segle IV a.C. a l'assentament ibèric del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre". *VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, p. 281-290. Puigcerdà.

PÉREZ VILATELA, L. (1991): "Ilercavones, celtíberos y cartagineses en 218-217 a.C.". *Caesaraugusta*, 68, p. 205-228. Universidad de Zaragoza, Saragossa.

J. Diloli

SCHULTEN, A.; PERICOT, L.; RUBIO, L. (ed.) (1922-1959): *Fontes Hispaniae Antiquae*, I-IX. Barcelona.

SERRA-RÀFOLS, J.C. (1964-1965): "La destrucció del poblado ibérico del Castellet de Banyoles de Tivisa (Bajo Ebro)". *Ampurias*, XXVI-XXVII, p. 76-97.

Textos clàssics

APIANO. *Historia romana*. Traducció i notes d'A. Sancho Royo. Biblioteca Clásica Gredos, 34. Gredos, Madrid, 1980.

CAYO JULIO CÉSAR. *Los comentarios. La Guerra Civil*. Clásicos Latinos. L. Santarén, Valladolid, 1941.

POLIBI. *Història*. Text i traducció d'Antoni Ramon i Arrufat. Fundació Bernat Metge, Barcelona, vol. II (1930) i III (1935).

POLIBI. *Històries*. Revisió i traducció de M. Balasch. Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1983.

TITO LIVIO. *Historia de Roma desde su fundación*. Lib. XXXI-XXXV a XXXVI-LX. Traducció i notes de J.A. Villar. Biblioteca Clásica Gredos, vol. 176, 177, 183 i 187. Gredos, Madrid, 1993.

NOTES

1. Entre altres, el tirà Dionís es valdrà d'un contingent d'ibers a la batalla de Krimisos, a Sicília, el 341 a.n.e.

2. El nom *Ilercavònia* o *ilercavons* és un etnònim atorgat pels grecs a un grup ibèric situat a l'entorn del riu Ebre. Si bé les primeres referències escrites sobre els ilercavons provenen d'autors que relaten esdeveniments succeïts des de finals del segle III a.n.e. en endavant, durant el segle V a.n.e. ja trobem a l'obra d'Hecateu de Milet una primera informació sobre el territori vora el riu i els seus habitants, anomenats per ell *ilaraugats*. Anys després, Polibi i Tit Livi, en narrar l'enfrontament entre cartaginesos i romans durant la Segona Guerra Púnica, es referiran de nou a aquesta regió —especialment l'autor llatí—, que esmentarà per primera vegada pel seu nom a aquest poble ibèric, que també serà esmentat per Cèsar. Tanmateix, la major part de la informació geogràfica que tenim actualment prové d'autors posteriors al canvi d'era, és a dir, d'escriptors que redacten les seves obres quan la Ilercavònia, com a regió ibèrica, ha deixat d'existir per integrar-se en l'estructura geopolítica romana. Aquests literats —entre els quals potser cal destacar Aviè, que basa la seva obra en un periple del segle VI a.n.e.—, geògrafs i historiadors són bàsicament Estrabó, que viurà entorn al canvi d'era i es referirà a Dertosa, ciutat romana ubicada a la Ilercavònia; Plini, que esmentarà la *regio Ilergaonum* (III, 4: 21), amb els *Dertosani*, els *Bisgargitani* i els *Tiari qui uliensis* (III, 4: 23), a mitjans del segle I d.n.e.; Pomponi Mela, que assenyalarà la posició de Dertosa al costat del riu *Hiberus* (Mela, II, 5: 90) i Ptolemeu, que a mitjans del segle II d.n.e. redactaria una descripció del litoral dels ilercavons i de les seves principals ciutats, entre altres menys precisos (Diloli 2000).

3. Sobre el nom d'aquest tractat, si bé la major part d'investigadors estan d'acord a acceptar que el riu convingut com a frontera seria l'Ebre, hi ha qui opina que s'hauria de buscar el límit establert entre romans i cartaginesos més proper a Sagunt, i possiblement al sud d'aquesta ciutat, amb la qual cosa es justifica l'inici de la Segona Guerra Púnica a partir del setge d'aquest *oppidum* per les tropes cartagineses. Un recull bibliogràfic sobre aquest tema el podem trobar a Pérez (1991: 205-206 i 212, notes a peu de pàgina).

4. No ens estendrem aquí sobre els estudis o propostes que s'han efectuat per tal de distingir els límits territorials del poble ilercavó. Únicament cal indicar que devien ocupar el curs inferior de l'Ebre i alguns dels territoris adjacents a aquest, especialment el nord de la província de Castelló.

Per a més informació sobre aquest tema, es pot consultar la bibliografia esmentada a Burillo (1993: 6-9).

5. Si més no, cal destacar que els textos clàssics no esmenten els ilerjavons entre els pobles sotmesos per Annibal en el seu avanç cap al Pirineu, ja que aquests van ser els "ilergets, bargusians, aussetans i lacetans" (Livi, XXI, 23: 2).

6. Tal com comentem més endavant, el mateix Àsdrubal va caure poc després sobre el campament romà, va derrotar-los i, possiblement, va alliberar els seus presoners.

7. La utilització del pronom *aquest* o *aquell* per part de Livi podria indicar la part cartaginesa o romana del territori en litigi. Així, *aquest* significaria la part esquerra, on eren els romans.

8. Alguns investigadors han apuntat la possibilitat que els celtibers haguessin envaït la regió ilerjavona, i que els cartaginesos, interessats a mantenir lliure el camí que creuava les terres de l'Ebre en direcció nord —via Heràclia— i, alhora, per ajudar els seus aliats indígenes, haguessin emprès una operació militar sobre la rereguarda celtibèrica (Pérez 1991: 219).

9. A banda d'haver-la definit com la més rica de la regió, la importància d'Hibera es veu també constatada al mateix text de Livi quan indica com l'exèrcit romà, després d'assejjar-la, va abandonar el seu bloqueig sense haver-la vençut amb el fi d'ajudar els seus aliats. Aquesta referència ens fa pensar que per la seva posició i arquitectura defensiva havia de tractar-se d'un bastió de difícil captura, sobretot si pensem que la maquinària de guerra romana havia de ser prou potent com per conquerir qualsevol de les ciutats ibèriques de la zona, i que sols un assentament de certa entitat situat molt estratègicament podia ser capaç de frenar, com a mínim durant un cert temps, els atacs romans. Aquesta disposició avantatjosa es correspon perfectament amb qualsevol dels alturons que envolten l'actual ciutat de Tortosa, especialment el que emplaça el castell de Sant Joan o de la Suda, tal com ho demostra el seu ús històric com a acrópolis de la ciutat.

10. Respecte a les produccions numismàtiques del baix Ebre durant el segle I a.n.e., les monedes amb llegenda llatina que s'encunyen en aquesta àrea es divideixen entre les d'*Hibera Iulia Ilercavonia*, d'època cesariana, i les que afegeixen *Dertosa* a aquest títol, posteriors, datables durant el regnat de Tiberi. Les d'*Hibera Ilercavonia* agreguen a aquesta inscripció la seva categoria jurídica, *municipium*, i un títol, *Iulia*, possiblement atorgat per Cèsar, com ja hem comentat, als habitants d'aquest territori com a premi a la seva lleialtat. És així que al curs inferior de l'Ebre durant la segona meitat del segle I a.n.e. es va encunyar un numerari en llatí però amb clares referències al món indígena. Aquesta producció, amb inscripció *Hibera Ilercavonia*, reafirma l'existència d'una ciutat indígena, anomenada per Livi com una de les principals del territori ilerjavó durant la Segona Guerra Púnica, diferent de Dertosa —fundació romana no anterior a la segona meitat del segle I a.n.e.— i que acabaria ocupant el seu lloc com a centre director polític i econòmic d'aquesta zona.

11. Històricament, i segons les diferents lectures que s'han efectuat de les fonts clàssiques, Mandoni ha estat presentat com el lloctinent d'Indíbil o, fins i tot, com un possible rei ilerget en una monarquia compartida a l'estil d'esquemes orientals (cas d'Esparta), plantejament menys acceptat.

12. La marxa de Publi Corneli Escipió de la península Ibèrica fou decisiva per provocar un nou aixecament: Indíbil sols admirava i respectava el general romà, amb qui anteriorment havia establert un pacte de fidelitat. La seva partida eximia els cabdills indígenes dels tractats que havien acordat amb els romans, ja que l'acord entre el cabdill ilerget i el general era un pacte personal, i res significaven les abstraccions que representaven les institucions que aquest simbolitzava.

13. Aquest article es va presentar com a conferència dins el III Cicle de Conferències "Les arrels de la Catalunya ebrenc", a Móra la Nova, l'any 2000.